

K otázce (ne)existence akuzativního *se* v současné češtině

Luboš Veselý

Jednou z nejdůležitějších prací B. Havránka, od jehož narození letos uplynulo 120 let, jsou *Genera verbi v slovanských jazycích*, sv. I, II (1928, 1937), v nichž se autor mj. vyjadřuje i k otázce (ne)existence akuzativního, objektového *se* v českém jazyce. Jelikož jsem o této problematice také dosti přemýšlel, zvolil jsem ji jako téma svého příspěvku. V čase, který jsem měl k dispozici, se mi však nepodařilo dopromyslet a zformulovat svůj ucelený a komplexní pohled na danou věc, a tak jsem se rozhodl přispět do dosavadního diskurzu o této otázce alespoň textem, který má (především) povahu několika poznámek a komentářů k některým argumentům uváděným ve prospěch či v neprospěch tvrzení, že v současné češtině existuje akuzativní reflexivum *se* plnící funkci objektového komplementu.¹

1 Základní uvedení do problematiky

Nejen v bohemistické literatuře byl (a stále ještě je)² rozšířen názor, že (právě) ta *se* a *si*, která jsou substituovatelná příklonnými (krátkými, nepřízvučnými) zájmennými tvary *tě*, *ho*, *ti* a *mu* a delšími (silnějšími, přízvučnými) tvary *sebe* a *sobě*, lze pokládat za zájmenné pádové tvary a že jim lze přisuzovat platnost větných členů (*Zkritizoval se* – *Zkritizoval tě*, *Zkritizoval ho*, *Sebe zkritizoval*, *k ostatním byl velkorysý*; *Napsal si odměny* – *Napsal ti odměny*, *Napsal mu odměny*, *Sobě odměny napsal*, *na ostatní se vykašlal*).³

¹ Příspěvek vznikl s podporou grantu GA ČR *Slovník afixů užívaných v češtině* (reg. č. 13-07138S).

² I když už přece jen o poznání méně.

³ Jen upozorňuji na to, že příliš mechanické aplikování tohoto testu by mohlo vést k nesprávným závěrům: Mějme např. souvětí *Neboj, vrátím se ti z té cesty v pořádku*. I když je možné kupř. *Neboj, vrátím ti ho po víkendu v pořádku* (říká otec matce o synovi, kterého má soudem přiděleného k víkendovým stykům) nebo *Neboj, po víkendu tě mamince vrátím*, anebo i *Sebe* (svou fotku) *ti klidně vrátím*, *ale tebe* (tvou fotku) *si ne-*

Bývá však uváděna také skutečnost, která adekvátnost právě představeného pojetí (alespoň pokud jde o *se*) dosti zpochybňuje. Tou skutečností je nekongruentnost doplňkového adjektiva s rozvíjeným akuzativním *se* (*Umyla ho celého*, ale *Umyl se celý*, nikoli **Umyl se celého*; *Namalovala ho příliš tlustého*, ale *Namaloval se příliš tlustý*, nikoli **Namaloval se příliš tlustého*).

Detailní zformulování příčiny toho, proč jsou adjektivní nominativy ve větách jako *Namaloval se příliš tlustý* nebo *Vidíš se tam* (v tom zrcadle) *celá*? považovány za silný argument proti akuzativnímu, větněčlenskému a zájmennému statutu reflexiva *se*: Stejně věty obsahující místo *se* příklonné tvary *tě* nebo *ho* mají příslušná adjektiva v akuzativu: *Namaloval tě příliš tlustého*, *Namaloval ho příliš tlustého*... Tato adjektiva mají za úkol sémanticky determinovat patiens, a proto jsou syntakticky dominována tím výrazem, který patiens vyjadřuje; patiens je vyjádřen příklonkami *tě* a *ho*, tedy akuzativy osobního zájmena – příslušná adjektiva proto rozvíjejí právě tyto výrazy, právě na nich jsou syntakticky závislá; a poněvadž jde o rozvíjení jmenného výrazu přídavným jménem, je uplatněn princip kongruence: rozvíjené zájmeno je v akuzativu, a tak je v akuzativu i rozvíjející adjektivum. Adjektivum *tlustý* ve větě *Namaloval se příliš tlustý* má také funkci sémanticky determinovat patiens. Kdyby tedy bylo reflexivum *se* akuzativem zájmena ve funkci objektového komplementu, mělo by na něm být adjektivum syntakticky závislé, a mělo by se s ním shodovat v pádu. Jelikož k tomu nedochází, je zpochybněna akuzativnost, zájmennost a větněčlenská platnost reflexiva *se*.

K uvedenému typu pádové nekongruence větného členu s reflexivem *se* přidávám ještě dva další: 1) *jako* + substantivum v nominativu (*Už se viděl jako prezident Spojených států*, *Napsal se do sestavy jako kapitán*); 2) *jako* + adjektivum v nominativu (*Uvidíš se tam /na té fotce/ jako ještě hodně malá*).

2 K neshodě doplňku s reflexivem

Tuto skutečnost registruje ve svých textech řada autorů: Havránek (1928), Kopečný (1954), Komárek (1986, 2001), Karlík (1999, 2000), Oliva (2000, 2001), Panevová (2001) nebo Hudousková (2009). Všichni jmenovaní autoři považují neshodu doplňku za závažný argument proti akuzativnosti *se*, rozhodně se však neshodují v odpovědi na otázku obsaženou v názvu tohoto článku. První dva autoři (starších studií) počítají ještě i s takovými krátkými reflexivy, s nimiž se

chám na památku, přesto by evidentně nebylo namístě uvažovat o *se* prvního souvětí jako o akuzativu.

doplňková adjektiva shodují:⁴ Havránek (1928, s. 160): „V dnešní češtině [...] jest kongruence s reflexivním *se* možná jen v řídkých případech, kde jest *se* reálným předmětem slovesného děje a znamená věcně ne subjekt sám, ale jeho obraz, dvojníka a pod.“; Kopečný (1954, s. 237): „Lze říci, že kdykoliv mluvčí plně rozkládá představu mezi děj a reálný, skutečně cítený předmět, že tím více shodu doplňkového adjektiva s akusativem *se* vyvolává. Čím víc se cítí skutečná akusativnost a předmětovost zájmena *se*, tím víc je nasnadě akusativní tvar doplňku; možnost akusativního tvaru doplňku je tak měřítkem skutečně předmětového pojetí reflexiva *se*.“ Karlík, Oliva a Hudousková pokládají *se* ve všech případech za morfém (popř. partikuli), Komárek nechává tuto otázku nadále otevřenou a Panevová trvá na akuzativní a objektové platnosti reflexiva *se*.

Všimnu si nyní argumentace J. Panevové, kterou nabízí v reakci na Olivu (2000); ocituji ji zde celou:

„Nejpodstatnějším z [...] argumentů je rozdílný vliv silné a slabé podoby reflexiva na shodu doplňku, viz příklady (5a), (5b) na pozadí příkladu (5c):

(5a) *Umyl se celý/Ona se umyla celá.*

(5b) *Umyl sebe celého/*Umyl se celého.*

(5c) *Umyl tě celého/*Umyl tě celý.*

Ve větě (5a) se tedy podle Olivy nemůže doplněk shodovat s předmětem, protože v ní žádný předmět není, a jde tedy nutně o shodu doplňku s podmětem. Z hlediska těchto úvah je to jistě argument závažný. Domníváme se však na základě příkladů citovaných Havránkem (1928, s. 160: *viděl se obuta /Rais/, viděl se tam namalovaného s věncem vuřtů, udělal se tlustýho*), že se nominativ dostal do této pozice atrakcí, která je umožněna jeho sémanticky nedistinktivní pozicí. V našem pojetí je objekt v (5a) vyjádřen slabým tvarem reflexiva, které je koreferenční se subjektem. Sémanticky distinktivní platnost má tam, kde jsou přítomny dvě různé entity, s nimiž se doplněk může shodovat, jako je tomu např. v (6a) a (6b):

(6a) *Viděl tě opilý*

(6b) *Viděl tě opilého*“ (Panevová 2001, s. 83n.).

Z této pasáže je zřejmé, že si autorka (myslím, že jako jediná) položila velmi zajímavou otázku, kterou však ve svém textu sama explicitně neformuluje – proto se teď pokusím její znění rekonstruovat: Není možné, že je *se* ve větách jako *Vidí se tam celá* přece jen akuzativem zvratného zájmena, třebaže se s ním doplňkové

⁴ Je zajímavé, že také někteří moji respondenti – vedle toho, že uznali noremnost (a vyšší frekvenci) nominativních doplňků – nepovažovali věty jako *Namaloval se tlustýho* za nemožné či nepřijatelné.

adjektivum neshoduje v pádu, a svým nominativem se syntakticky hlásí k podmětu? Co by mohlo být příčinou tohoto jevu?

Chápu-li autorčinu argumentaci správně, spatřuje tuto příčinu (především) v tom, že reflexivum a subjekt referují k téže entitě. Pokusím se nyní vyjádřit tuto myšlenku podrobněji:

Mějme kupř. tuto větu (tyto věty): *Poznal ho jako mladý profesor/mladého profesora*. V tomto případě je velmi důležité, který pád konstrukci *jako* + substantivum přidělíme, protože podle toho vnímatel přisoudí příslušný atribut⁵ (být profesorem) jedné, anebo druhé osobě, buď osobě odpovídající agentu, anebo osobě odpovídající patientu⁶, poznavšímu, anebo poznanému. Mějme nyní tuto větu: *Už se viděl jako prezident republiky*. Reflexivum signalizuje totožnost agentu a patientu, vidící a viděný jsou tatáž osoba, tudíž nehrozí nebezpečí, že by mohl vnímatel přisoudit příslušný atribut (být prezidentem) nesprávné entitě. Proto může být doplněk⁷ realizován vždy stejnou, nominativní, pádovou formou. Právě popsané může být příčinou toho, že: ačkoliv je *se* akuzativ ve funkci objektového komplementu, doplněk se formálně syntakticky vztahuje k subjektu.

Tato myšlenka jistě není neopodstatněná, domnívám se však, že lze její váhu (a tím i váhu argumentace J. Panevové) významně oslabit. Uvedu dvě skutečnosti, které mě vedou k pochybnostem o výstižnosti autorčiny argumentace:

1. Pro delší tvar *sebe*, o jehož akuzativnosti a větnečlenské platnosti se nepochybuje, je také charakteristická koreference se subjektem, přesto však u něj nepozorujeme ani slabou tendenci k tomu, co se (takřka?) bezvýjimečně děje u krátkého *se*: důsledně *Vidí se tam celá*, a nikoli **Vidí se tam celou* vs. důsledně *Sebe tam vidí celou*, a nikoli **Sebe tam vidí celá*.
2. Také u krátkého *se* by mohlo mít sémanticky distinktivní platnost rozlišování mezi nominativní a akuzativní formou doplnku: *(Na)kreslil se opilý* = *Když se kreslil, byl opilý* vs. **(Na)kreslil se opilého* = *Nakreslil obrázek, na kterém je opilý*; *Napsal se na soupisku jako kapitán* = *Napsal se tam, protože je kapitán / z pozice kapitána* vs. **Napsal se na soupisku jako kapitána* = *Napsal se tam a přisoudil si tam roli kapitána*. I když by tedy rozlišování mezi nominativním a akuzativním doplnkem mohlo mít schopnost lišit význam výpovědi, užívá se (téměř?)⁸ výhradně nominativu.

⁵ Samozřejmě tu nemám na mysli atribut ve větnečlenském slova smyslu.

⁶ Teď nejde o to, zda je termínů „agens“ a „patients“ užito/užíváno přilehavě.

⁷ Pro jistotu ještě dodávám, že pro tuto studii není důležité, zda je v ní termínu „doplněk“ užíváno zcela náležitě.

⁸ Proč jsem tu použil formulace „(téměř?) výhradně“ a o něco výše „(takřka?) bezvýjimečně“; souvisí to s tím, co jsem napsal v poznámce č. 4. A dodávám, že ani mé jazykové povědomí nevyklučuje tuto potencialitu.

Důsledné uplatňování akuzativu u *sebe* a (naopak) důsledné uplatňování nominativu u *se* podle mě zpochybňuje hypotézu o koreferenci jako příčině neshody doplnku s reflexivem *se* (při zachování jeho akuzativnosti); skutečnosti uvedené v bodech 1) a 2) spíše znovu staví do popředí hypotézu (popř. interpretaci) původní, tedy: *Sebe* je akuzativ s větněčlenskou funkcí, a proto se s ním doplněk důsledně shoduje, *se* není pádový tvar s funkcí větného členu, a proto se doplněk důsledně shoduje se subjektem.

3 Otázka existence genitivního *se*

Oliva zařadil do své argumentace proti akuzativnosti *se* (zdánlivě paradoxně) i velmi zajímavý (a rozhodně relevantní) pokus o zpochybnění platnosti známého tvrzení o neexistenci genitivního *se* v současné češtině. Tvrdí, že můžeme-li na základě srovnání vět *Myla děti* a *Myla se* soudit o *se* druhé věty, že je to akuzativ zvrtného zájmena, můžeme také (analogicky) na základě konfrontace syntagmat *mytí dětí* a *mytí se* soudit o *se* druhého syntagmatu, že jde o genitiv zvrtného zájmena (viz Oliva 2001, s. 202 nebo i Oliva 2000, s. 170). Problém je však v tom, že tato úvaha dostatečně nerespektuje podmínky/kritéria výše uvedeného testu, podle něhož je namístě uvažovat o akuzativnosti pouze tehdy, je-li *se* substituovatelné nepřízvučnými formami *tě* a *ho* a přízvučným reflexivem *sebe*. Při úvahách o existenci *se* genitivního by tedy měly být (analogicky) respektovány tytéž podmínky – např. pro větu *Kritizoval se* má smysl klást otázku zájmenné, akuzativní a objektové platnosti *se*, poněvadž jsou možné věty *Kritizoval tě*, *Kritizoval ho* a *Kritizoval sebe*; spojení jako *kritizování se*, *upřednostňování se* či *chválení se* však nejsou nahraditelná spojeními **kritizování ho*, **kritizování tě*, **upřednostňování ho* atd., a tudíž nejsou splněny podmínky uvedeného testu. Na to upozorňuje i Komárek (2001, s. 208), když píše: „Paralelnost spojení *mytí dětí* [...] a *mytí se* (??), jež klade otázku existence enklitického genitivního tvaru *se*, je pouze teoretická – neexistuje např. ani věta *mytí tě // tebe zdržuje matku*.“

Panevová (2001, s. 83) komentuje Olivův argument následovně: „Tímto příkladem a tvrzením, které z něj logicky plyne, poukázal Oliva skutečně na jistou nekonsistenci, která ovšem může vést jak k hypotéze jím zastávané (částice je nesklonná), tak i k hypotéze, zda u *se* nedošlo k morfologickému synkretismu Gen/Akuz, jaký známe z paradigmatu životných maskulin.“ I v tomto případě tedy Panevová uznává relevantnost, závažnost Olivovy argumentace proti akuzativnosti *se*, a i v tomto případě se snaží nalézt (proti)argument, v důsledku něhož by nebylo nutné přijmout závěr, že akuzativní *se* v dnešní češtině neexistuje. Prozatím poznamenám k Panevové argumentaci dvě věci: 1) Měl-li bych uvažovat o analogickém vzniku pádového synkretizmu u *se*, hledal bych jeho zdroj/základ/stimul spíše u reflexiva *sebe* než u životných maskulin (akuz. *sebe* – gen. *sebe*), tedy

u prostředku, který má k se v systému jazyka blíže, který s ním má více společných rysů; 2) Nezdá se mi pravděpodobné, že by u *se* mělo dojít ke vzniku genitivního tvaru za účelem rozvíjení verbálních substantiv, zatímco existující genitivity *tě* a *ho* (*Bojím se tě*, *Bojím se ho*, *Bojím se matky*) by se v této funkci neuplatňovaly (*zhodnocení se* vs. **zhodnocení tě*, **zhodnocení ho*).

Olivovy příklady, syntagmata jako *vychvalování se*, tedy výše formulovanému testu nevyhovují, podařilo se mi však najít i takové konstrukce, které jeho podmínky splňují: *Už se mám plný zuby*, *Už se mám vážně dost* (jako *Už tě <gen.> mám plný zuby*, *Už ho <gen.> mám plný zuby*, *Už mám ty holky <gen.> plný zuby*, *Hlavně sebe <gen.> už mám plný zuby*, *ostatní mi nevadí*). Pouze v takovýchto případech má podle mého názoru smysl klást otázku existence genitivního *se* v češtině.

V závěru tohoto oddílu se vyjádřím ještě k jednomu Olivovu argumentu, úzce souvisejícímu s jeho pokusem o zpochybnění platnosti tvrzení o neexistenci genitivního *se*. V domnění, že prokázal existenci genitivního *se*⁹, pokouší se autor zformulovat příčinu/příčiny negramatičnosti následujících dvou vět: 1. **Bál se se*; 2. **Chce se snad někdo bát se?*. Píše toto: „Negramatičnost příkladů (9)(b), (d)¹⁰ je triviálním důsledkem toho, že *se* je (samostatný) morfém, který se nemůže u jednoho tvaru slovesa vyskytovat dvakrát, a to ani v případě, kdy by oba výskyty měly různé funkce. Příklad (9)(d), který ilustruje situaci, kdy by jedno *se* „vyšplhalo“ k nadřazenému slovesu, je uveden proto, aby bylo zřejmé, že negramatičnost (9)(b) není dána pouze opakováním dvou klitických reflexiv v jedné klitické skupině.“ (Oliva 2001, s. 205). Toto autorovo dokazování je však podle mě chybné, a to z následujícího důvodu: Případné druhé *se* (genitivní) by v uvedené pozici stát nemohlo (i kdyby prokazatelně existovalo)¹¹, protože v ní nemohou stát ani formy *tě* a *ho*: nejsou možné věty **Chce se snad někdo bát tě?*, **Chce se snad někdo bát ho?* ani věty **Chce tě snad někdo bát se?* a **Chce ho snad někdo bát se?*. Náležitě je *Chce se tě snad někdo bát?* a *Chce se ho snad někdo bát?*. Druhá věta by tedy (v tomto případě) měla mít podobu **Chce se se snad někdo bát?*, a obě klitika by se tak opět dostala k sobě, bezprostředně vedle sebe, do jedné klitické skupiny.

⁹ Užívám tu této formulace, i když je z Olivových textů zcela zřejmé, že neuznává existenci ani *se* genitivního, ani akuzativního.

¹⁰ (9)(b) je věta **Bál se se* a (9)(d) je věta **Chce se snad někdo bát se?*.

¹¹ Nyní odhlížím od toho, že jsem ukázal, že ve výjimečných případech se vyskytuje i takové *se*, které splňuje podmínky testu, který by měl prověřovat, zda je či není určité se pádovým tvarem (*Už se mám plný zuby*).

4 Reflexivum *se* ve spojení s příklonkami *ti, mu* a *mi*

V tomto oddíle upozorním na jeden jev, který lze podle mého názoru připočítat k argumentům hovořícím proti tvrzení, že má dnešní čeština akuzativní *se* s funkcí objektového komplementu. Také tento argument je založen na srovnání forem *tě* a *ho* s formou *se*, respektive na zjištění odlišného chování *tě* a *ho* oproti reflexivnímu *se*; v tomto případě však nepůjde o záležitost kongruenční, nýbrž slovoslednou.

Mějme následující věty:

Nakreslila ti ho do památníku (dat. akuz.)
Nakreslila mu tě do památníku (dat. akuz.)
Nakreslila mu ho do památníku (dat. akuz.)
Nakreslila mi tě do památníku (dat. akuz.)
Nakreslila mi ho do památníku (dat. akuz.)

ALE

Nakreslila se ti do památníku (akuz.? dat.)
Nakreslila se mu do památníku (akuz.? dat.)
Nakreslila se mi do památníku (akuz.? dat.)

nebo

Popsal ti ho dostatečně (dat. akuz.)
Popsal mu tě dostatečně (dat. akuz.)
Popsal mu ho dostatečně (dat. akuz.)
Popsal mi tě dostatečně (dat. akuz.)
Popsal mi ho dostatečně (dat. akuz.)

ALE

Popsal se ti dostatečně (akuz.? dat.)
Popsal se mu dostatečně (akuz.? dat.)
Popsal se mi dostatečně (akuz.? dat.)

V těchto větách se akuzativy *tě* a *ho* a reflexivum *se* kombinují s příklonnými dativy *ti, mu* a *mi*. Příklonky tu musejí stát bezprostředně vedle sebe. Akuzativy *tě* a *ho* stojí vždy za dativy *ti, mu* a *mi*, kdežto reflexivum *se* je vždy v prepozici. Pak se ovšem nabízí následující úvaha: Kdyby v těchto (a jim podobných) případech bylo *se* akuzativem, mělo by stát (tak jako akuzativy *tě* a *ho*) v postpozici – to, že tomu tak není, zpochybňuje akuzativní statut reflexiva *se*. Mohla by být vznesena námitka, že toto postavení reflexiva není nijak zvláštní, neobvyklé: *Směje se ti, Zdá se mu, Vrací se mi z cesty, Ztrácí se ti před očima*. Právě to je však podstatou tohoto argumentu – myslím, že pochybnost o akuzativním a větnečlenském statutu *se* ve větách typu *Nakreslil se mu do památníku* (tedy *se* nahraditelného *sebe*,

tě a *ho*) vzbuzuje právě ta skutečnost, že se tu reflexivum nechová jako příklonné akuzativy *tě* a *ho*, nýbrž jako *ta se*, u nichž o akuzativnosti vůbec neuvažujeme.¹²

5 Ke stanovisku P. Karlíka

Mezi autory zastávajícími názor, že současná čeština akuzativní *se* nemá, zaujímá nejvyhraněnější stanovisko P. Karlík – nejen že nepovažuje krátké reflexivum za pádový tvar, ale ani klitika *tě* a *ho* nepokládá za prototypické pádové formy, shledávaje u nich i některé vlastnosti afixální:

„Je, jak známo, nepochybné, že krátké/slabé tvary osobních zájmen nereflexivních i reflexivních jsou klitika, ale rozdíl mezi krátkými/slabými a dlouhými/silnými tvary se netýká jen přízvучnosti a slovosledu, ale i morfosyntaxe, srov. např. Esvan (1989, 1997); o tom, že mají jakožto klitika vlastnosti, jaké mají morfémy povahy afixů, svědčí kontrast s příslušnými tvary dlouhými/silnými, které mají povahu NP, využívající známý test koordinace (**Holí se a Pavla, *Holí ho a Pavla × Holí sebe a Pavla, Holí jeho a Pavla*) a nemožnost jejich samostatného užití: *Kohos holil? – *Ho / *Se × Kohos holil? – Jeho/Sebe*. Nelze proto k nim ani připojit vztaznou větu: **Fandil mu, kterého pokládal za nejlépe připraveného × Fandil jemu, kterého pokládal za nejlépe připraveného*. Celou věc je však nutné interpretovat nikoli dichotomicky, nýbrž graduálně: krátké tvary reflexivních osobních zájmen jsou více morfémy (afixy typu mobile) než krátké tvary zájmen nereflexivních. Dokazuje to známý Havránek (1928, s. 140) test, byť navržený a použitý s trochu jiným cílem, využívající shody s kopredikátem: *Petr se umyl celý* (*se* je morfém s povahou afixů – tvoří se jím médium, proto shoda kopredikátu s NP v Nom) × *Petr umyl sebe celého* (*sebe* je NP v Ak, proto shoda kopredikátu s NP v Ak) – *Petr ho umyl celého* (morfémová povaha *ho* je slabší než *se*, proto shoda kopredikátu s Ak); srov. také Oliva (2000) a Karlík (1999).“ (Karlík 2000, s. 173n.).¹³

Autor správně poukazuje na to, že také formy *tě* a *ho* postrádají některé vlastnosti, které jsou u (akuzativních) pádových tvarů obvyklé (k uvedeným můžeme připočítat i nespojování s předložkami, např. **Vidí na tě/ho/se*¹⁴); navržené

¹² Už Havránek (1928, s. 152n.) uvádí tento jev jako signál pozbývání pádovosti; já zde upozorňuji na to, že se dnes týká i všech těch *se*, která splňují podmínky výše uvedeného testu (samozřejmě s výjimkou sloves, která se nepojí s dativem, jako třeba **Vidím někoho/něco někomu/něčemu*).

¹³ V Karlík (1999) je představen (a argumenty podložen) pouze názor, že žádné *se* není akuzativ, o povaze *tě* a *ho* se tu nehovoří.

¹⁴ Nepřekvapilo by mě, kdyby teď některý čtenář na okamžik zapochyboval o náležitosti použití hvězdičky. Odhaduji, že by to mohlo být způsobeno jeho zkušeností s texty staršího data: Uvedme třeba z Jiráskova *Proti všem* souvětí *A když kýchaje se odmíchl, pozvedla novicka hlavu, pohlédla plaše před se do kraje a zeptala se mdle ...* nebo ze

graduální pojetí vztahu mezi *tě*, *ho* a *se* pokládám za opodstatněné. Pokusím se teď se zřením k tomuto pojetí interpretovat jednu výše diskutovanou skutečnost, a to stále častější výskyt konstrukcí typu *upřednostňování se*, a naopak neužívání, popř. jen velmi sporadické užití,¹⁵ konstrukcí typu *upřednostňování tě/ho*. Panevová nabízí hypotézu (analogického) vzniku genitivního tvaru *se*, avšak: Krátké reflexivum dlouhodobě ztrácelo vlastnosti typické pro pádové tvary (spojování s předložkami, shodu s doplňkem aj.), a tím přestávalo být pádem; nepovažuji proto za pravděpodobné, že by konstrukce jako *pohanění se* byly projevem obratu v tomto směřování, spíše je myslím nasnadě se ptát, zda se nejedná o další projev oné dlouhotrvající tendence. Nabízí se podle mě toto vysvětlení: Spojení jako *kritizovat se*, *upřednostňovat se* nejsou rozčlenitelná na infinitiv a jeho objekt, jejich *se* není pádovým tvarem, akuzativem, nýbrž morfémem, těsně spojeným se svým slovesem, proto si ho může sloveso podržet i po transpozici ve verbální substantivum; *tě* a *ho* jsou méně morfémy, vykazují i rysy pádových tvarů, akuzativů (shoda s doplňkem), a proto se nevyskytují ve spojení s verbálními substantivy, leda snad jen velmi výjimečně.¹⁶

Vzhledem k tomu, kolik bylo dosud zaznamenáno skutečností hovořících proti akuzativnosti *se*, a vzhledem k tomu, kolik námitek lze vznášet proti argumentům obhajujícím pádový statut *se* (u mě viz poznámky k argumentaci J. Panevové), považuji tvrzení o existenci akuzativního *se* v současné češtině za stěží udržitelné.

Sládkovy básně *Ukolébavka* strofu *Spi, synáčku, spi, / hezky se ti sni, – / já se budu na tě dívat, / ptáčkové ti budou zpívat / v naší jabloni* anebo první polovinu třetí sloky *dodnes zpívané* písni *Narodil se Kristus Pán: Člověčenství naše, / veselme se, / ráčil vzítí na se, / radujeme se.*

¹⁵ Dnes, v době internetu, kdy je (nejen) písemně fixováno obrovské množství textů (i těch formulovaných bez přípravy a bez jakékoli následné korekce), je dohledatelné i to, o čem bychom dříve asi bez zaváhání prohlásili, že to neexistuje; to platí i o spojení verbální substantivum + *tě/ho* (doklady z internetu: *K vyvyšování ho nad ostatní není žádný důvod; Za b) bych se měla mírnit v tom chválení tě, protože po tom už bych...*).

¹⁶ Důvody proč nepovažovat *se* v syntagmatech jako *malování se* za genitiv nabízí (z pozic transformační generativní gramatiky) L. Veselovská (2001, s. 23). V *Mluvnici češtiny 2* (1986, s. 140) *se*, pokud jde o spojení verbální substantivum + *se*, dočteme toto: „VS se liší od jiných typů dějových substantiv tím, že si mohou při transpozici reflexivního slovesa v substantivum zachovat reflexivní zájmeno *se* (řídce i *si*). To pak zaujímá neměnnou pozici těsně za VS a nabývá vlastně funkce volného slovotvorného formantu.“

Literatura

- HAVRÁNEK, Bohuslav (1928, 1937). *Genera verbi v slovanských jazycích*, sv. I, II. Královská česká společnost nauk, Praha.
- HUDOUSKOVÁ, Andrea (2009). Dvě funkce klitiky *se*: různé, a přece stejné. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 295–304.
- KARLÍK, Petr (1999). Reflexiva v češtině. In: E. Rusínová, ed., *Přednášky a besedy z XXXII. běhu LŠSS*. FF MU, Brno, s. 44–52.
- KARLÍK, Petr (2000). Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan – VESELKOVÁ, Jarmila, eds. (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Academia, Praha.
- KOMÁREK, Miroslav (2001). Několik poznámek k Reflexi reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 207–209.
- KOPEČNÝ, František (1954). Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. In: *Studie a práce lingvistické I*. Nakladatelství ČSAV, Praha, s. 224–247.
- OLIVA, Karel (2000). Hovory k *sobě/si/sebe/se*. In: *Čeština – univerzália a specifiká 2*, Brno, s. 167–171.
- OLIVA, Karel (2001). Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 200–207.
- PANEVOVÁ, Jarmila (2001). Problémy reflexivního zájmena v češtině. In: *Přednášky z XLIV. běhu LŠSS*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha, s. 81–88.
- VESELOVSKÁ, Ludmila (2001). K analýze českých deverbálních substantiv. In: *Čeština – univerzália a specifiká 3*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, s. 11–27.

Remarks on the (non)existence of word form *se* (pronoun in accusative case) in the contemporary Czech language

The paper introduces to the problems of description and definition of the word form *se* in the Czech linguistics, starting from the B. Havránek's view. The author focuses on the syntactic functions of word form *se*, on the existence of its genitive word form and on the parallels between *se* and another enclitics in Czech.

Mgr. Luboš Veselý, Ph.D.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Oddělení gramatiky
Letenská 4
118 51 Praha 1
vesely@ujc.cas.cz